

УДК 371.13

Василь Онищенко
м. Львів

ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ АКСІОЛОГІЇ: ТРАДИЦІЯ І НОВАТОРСТВО

Ціннісно-смисловий універсум педагогіки як науки і мистецтва адекватно тематизується і концептуалізується в системі фундаментальних педагогічних теорій (ФПТ), зокрема таких, як педагогічна антропологія, педагогічна психологія, педагогічна етика, педагогічна естетика, педагогічна аксіологія тощо, проблематика категоріально-структурного синтезу яких розробляється в сучасній теоретичній педагогіці. Концепції виховного ідеалу, формування морально-духовних цінностей учнівської молоді – це аутентичний предмет такої

сучасної ФПТ як педагогічна аксіологія, в контексті котрої уможлиблюється адекватне вирішення проблем виховного ідеалу і, зокрема, українського національного виховного ідеалу, основні принципи якого сформулював ще в першій половині ХХ століття відомий учений-педагог Григорій Ващенко (1878–1976).

Ключові слова: теоретична педагогіка, фундаментальна педагогічна теорія, педагогічна аксіологія, виховний ідеал, морально-духовна цінність, ноологія, аксіологічний базис.

Виховання морально-духовних цінностей – це автентичний предмет сучасної ноологічної педагогічної аксіології, у контексті якої уможлиблюється адекватне з'ясування проблематики виховного ідеалу, зокрема, українського національного виховного ідеалу, який окреслив ще в першій половині ХХ століття видатний учений-педагог Григорій Ващенко (1878–1976) [6].

Виховний ідеал включає широкий обсяг духовно-моральних цінностей, які слід формувати в учнівській і студентській молоді. Цим питанням присвячена стаття О. Дубасенюк із аналізом відповідних наукових праць [8].

Питанням формування ідеалу особистості майбутнього педагога (засобами українського народного мистецтва) присвячена стаття О. Отич [18], в якій зазначається: «У народному мистецтві у художньо-образній, естетично привабливій формі втілено народний ідеал. Це зумовлює його здатність виступати фундаментальною основою й водночас ефективним педагогічним інструментом формування цього ідеалу» [18, с. 62].

Проблематика морально-духовного виховання особистості та її ціннісно-сміслового ідеалу детально проаналізована у навчальному посібнику І. Бега [1]. Як зазначає вчений, «сучасні методичні вимоги до навчально-виховного процесу орієнтують педагога на автономно-роздільну тактику виховання морально-духовних цінностей» [2, с. 123]. Своєю чергою, О. Будник, з'ясовуючи сутності виховного ідеалу та його формування в історії української етенопедагогічної думки, нагадує, що Г. Ващенко небезпідставно застерігав від надмірного захоплення другорядними українськими традиціями та звичаями [3, с. 7].

На думку О. Кучерявого, питання духовно-морального розвитку особистості учня чи майбутнього фахівця та змісту відповідного виховного ідеалу, впровадження християнських моральних цінностей у навчальні заклади досліджували такі вчені, як А. Бойко, В. Бутенко, А. Вихрущ, Л. Вовк, М. Євтух, В. Зотов, І. Зязюн, О. Лобач, В. Маліновська, О. Матвієнко, В. Ніконенко, В. Оржеховська, В. Пащенко, В. Рашковська, О. Савченко, Г. Сагач, В. Синіцин, О. Сухомлинська, В. Хайруліна, Г. Шевченко, С. Фокін та ін. «Проте чітке з'ясування самої структури і змісту виховання на оптимальному методологічному підґрунті – необхідна умова всебічного розкриття домінантної ролі його духовно-моральної складової. Втім, саме цей аспект розвитку педагогічної теорії не є предметом пильної уваги. У невеликій сукупності спроб українських науковців розв'язати це фундаментальне завдання достатньо значущим треба вважати концептуальне бачення системи виховного процесу (його структури та змісту) О. Вишневським, яке базується «на християнських і національних цінностях та передбачає свободу особистості й демократизм... Однак фундаменту цієї авторської концепції структури і змісту виховання не вистачає методологічної повноти» [11].

Погоджуючись із науково-методологічними положеннями О. Кучерявого щодо необхідності «методологічної повноти» у питаннях з'ясування духовно-моральних домінант структури і змісту національного виховання за методологією аксіологічного, цілісного та особистісно орієнтованого підходів, слід зазначити, що реалізація згаданої вище методологічної повноти можлива лише в контексті низки фундаментальних педагогічних теорій, зокрема таких, як педагогічна антропологія, педагогічна психологія, педагогічна етика, педагогічна естетика, педагогічна аксіологія та ін., проблематика категоріально-структурного синтезу яких розглядається в статтях автора [12–17].

Метою статті є з'ясування особливостей духовно-християнського виховного ідеалу, започаткованого Г. Ващенком. У статті обґрунтовується методологічне положення про те, що науково-педагогічне з'ясування рівнів і якостей морально-духовних цінностей *виховного ідеалу* уможливується в контексті такої фундаментальної педагогічної теорії, як

педагогічна аксіологія, засади ноологічного категоріально-структурного синтезу якої висвітлені у публікації [14].

Ноологічні (духовно-християнські) мотиви сучасного українського виховання стверджуються значною кількістю вітчизняних учених-педагогів (див., зокрема [4–5; 7; 10 та ін.]). Розглядаючи питання сучасного українського виховання, професор О. Вишневський підкреслює: «Таким чином традиційно-християнська стратегія виховання стає нашим імперативом. З одного боку, Бог є основою і гарантією моральності людини... А з іншого – без Авторитету людині жити неможливо» [7, с. 124].

У контексті філософсько-педагогічної ноології [15–16] можна адекватно з'ясувати культурно-освітній імператив нашого часу під назвою *«від людини розумної – до людини духовної»*, проголошений І. Зязюном і Г. Сагач [9, с. 127–145], виділивши у такий спосіб *аксіологічний імператив виховного ідеалу* із системою його *морально-духовних цінностей*.

Г. Ващенко переконливо доводить, що виховний ідеал того чи іншого народу визначається державним устроєм, релігійним світоглядом і загальним рівнем культури й цивілізації. Виховний ідеал, за Г. Ващенко, має витримати іспит історії, найбільше відповідати психології народу, його менталітету, увійти в душевно-духовну структуру народних мас. Цей ідеал відбивається в народній творчості, у творах кращих митців і письменників, що стали духовними провідниками свого народу.

Добре усвідомлюючи фундаментальні кризові явища ХХ століття, Г. Ващенко писав: «Характер світогляду набуває особливо великого значення в сучасних умовах життя людства. Боротьба, що проводиться тепер на цілому світі є в першу чергу боротьбою двох світоглядів: ідеалістично-християнського і матеріалістично-атеїстичного» [6, с. 184].

Ноологічна структура християнського виховного ідеалу розкривається Г. Ващенко цілком однозначно: наслідуючи традиції українців у духовно-моральній сфері, треба велику увагу звернути на такі риси вдачі (українського менталітету), що стають за основу здорового родинного життя, бо родина завжди була найважливішою підвалиною життя суспільства, отже, і державного життя. У юнаків треба виховувати моральну чистоту,

свідомість дівочої та юнацької честі, стриманість, підкорення статевих почувань. Треба плекати наші традиції і щодо виховання в молоді пошани до батьків і взагалі до старших, що є основою суспільного і державного ладу; свідомість власної людської гідності, на основі якої виробляється правдивість, чесність, вірність даному слову [6, с. 173–189].

Ноологічні основоположні поняття і принципи *педагогічної аксіології* складають одну з методологічних підвалин сучасної педагогіки, дозволяючи розглядати виховання-освіту-навчання як соціально-ціннісний смисловий феномен, який відображається в основних ідеях ціннісно-смислового універсуму педагогіки як науки і мистецтва. Тут ми маємо справу з універсальними гуманістичними цінностями, з ноологічними пріоритетами свободи й незалежності кожної людини. Фундаментальність ноологічних, гуманістичних цінностей визначається тим, що вони не можуть розглядатися як дещо похідне, другорядне в нашому універсумі буття. Цінності християнського гуманізму – це не другорядні елементи певної ідеологічної надбудови, а фундаментальні атрибути становлення й розвитку людини розумної і людини духовної.

Педагогічна аксіологія не може не розглядати життєво-, культурно-, духовно-ціннісні виміри самої педагогічної діяльності. Духовно-розумні, християнсько-гуманістичні цінності педагогічної діяльності та творчості є *вічними* орієнтирами вчителя. Своєю чергою, автори статті наголошують: «Під цінностями педагогічної діяльності ми розуміємо ті її особливості, які дозволяють вчителю задовольняти свої матеріальні й духовні потреби та служать орієнтиром його соціальної і професійної активності, спрямованої на досягнення суспільно значимих гуманістичних цілей» [19, с. 79]. Цінності професійної педагогічної діяльності та творчості тематизуються в таких основних групах:

- цінності суспільно значущої праці вчителя, престижності його професійної діяльності, визнання рідних, знайомих тощо;
- цінності, що пов'язані із зустріччю-спілкуванням (постійна праця з дітьми й підлітками, відчуття дитячої любові та прихильності), можливості спілкування з цікавими людьми,

батьками, колегами, обмін морально-духовними цінностями тощо;

- цінності, пов'язані із самовдосконаленням особистості самого вчителя і можливостями розвитку професійних творчо-діяльних здатностей.

У системі цінностей педагогічної творчої діяльності можна виокремити дві групи цінностей – *самодостатні* й *інструментальні*. Самодостатні цінності є цінностями-цілями в собі: творчо-активна праця вчителя, престиж його професійної діяльності, суспільна значущість праці вчителя, самоствердження в педагогічній праці, любов до дітей та ін. Цінності інструментального типу є засобами досягнення цінностей-цілей [19, с. 80].

Отже, як і будь-яка духовно-розумна і творчо-вольова діяльність людей, педагогічна діяльність *виховання-освітня-навчання* регулюється не лише цілями, а й цінностями. Цінності освіти, цінності, які конституюють культурно-освітній простір – це цінності інновацій і творчості, цінності людської *трансгресії* і *трансценденції*. Тут можна виділити цінності вічної наукової раціональності та цінності християнсько-духовної сотеріологічності, які давно відомі в історії філософії та релігії під девізами – «знання – сила» і «знання – спасіння». Ці цінності органічно входять у ціннісно-смысловий універсум педагогіки, складаючи її *аксіологічний базис*. Без цінностей людської трансгресії і трансценденції, без цінностей інноваційної творчості не існували б фундаментальні науки й великі релігійні системи світу.

Педагогічна аксіологія включає в свій категоріальний апарат поняття «духовно-мудра людина». Носієм цієї *духовної мудрості* або *мудрої духовності* виступає, насамперед, *учитель*, автентичною ціллю якого є плекання мудрої духовності у своїх вихованців. Отже, основним питанням педагогічної антропології та педагогічної аксіології є питання про морально-духовний рівень педагогів, завдяки яким формується внутрішній ноосферний світ дітей. Діти по-людському швидко переймають моральні, духовні та раціональні якості, які стають доленосними в їх майбутньому житті. Душевно-духовне спілкування дітей із батьками і вихователями – це ноосферне дихання для дитячої

душі й духа. Через зустріч-одкровення-спілкування батьків і дітей, учнів і вчителів формується душевно-духовна тканина життя підрастаючого покоління. А це означає, що *педагогіка* має свої власні (автентичні) методи і засоби, які плекають душевно-духовне самоусвідомлення дітей, у яких поступово народжується й розвивається глибоке (сутнісне) розуміння людини та світу. Сучасні психолого-педагогічні та ноологічні дослідження вивчають глибинну структуру *імпресії-рефлексії-експресії* дитини в процесі виховання-освіти-навчання, з'ясовують смисловий (раціональний), почуттєво-емоційний і вольовий впливи вчителя на розвиток свідомості й мислення учнів.

Ноосферні світи людини є дивовижними у своїй всеохопності та універсальності. Людська пам'ять, а радше людська ноосферна *імпресія* приховує в своїх глибинах пам'ять життя в материнському лоні, перші дні й місяці життя після народження, віддзеркалюючи тілесно-духовно-душевний стан матері, характер і атмосферу спілкування близьких і рідних, їхні емоційні стани. Далі йде оволодіння мовою, розвиток *уяви-інтуїції-розуму*, знайомство з численними властивостями та якостями предметно-речевого оточення, розвиток символічного й образного мислення, розвиток функцій розуміння й сумніву та ін. Перед учнями розкривається дивовижний світ науки та мистецтва з розвитком функцій *оцінювання* й доказу, з розвитком логічного раціонального та аналітико-синтетичного мислення. Все це сприяє поглибленню почуттів, розвиває *уяву*, дозволяє оволодіти (відчувати й розуміти) простори кольорів і звуків тощо.

Морально-духовні цінності входять у структуру *моральної культури особистості*, однієї із категоріальних структур філософсько-педагогічної ноології. Своєю чергою, у моральну культуру особистості органічно входять сутності таких фундаментальних категоріальних структур, як *«морально-духовна культура особистості»*, *«морально-духовна культура спілкування»* та ін.

У світлі християнської культури природа людини постає інакше, ніж у натуралістичному (матеріалістичному) її розумінні. І хоча кращі представники науки про людину визнають духовну складову як основу її ества, проте сьогодні необхідно належним чином розвивати й поширювати *педагогіку християнської*

духовності. Духовне начало організує всю сутність людського ества, є джерелом особистості людини, її ноосферою. Всі ці питання можна правильно окреслити і зрозуміти лише розглядаючи людину як образ і подобу Божу. Образ Божий у людині дає начало особистості, якого немає у тваринному світі.

Виховання й самовиховання морально-духовної культури особистості немислимі без свободи, без здійснення вільного вольового вибору, без розуму й належного усвідомлення гідності та совісті людини. Своє адекватне з'ясування ці питання отримують при взаємозв'язку і взаємодії трьох ноологічних категоріальних структур: тріади **раціональності** («уява–розум–інтуїція»), тріади **етичності** («віра–воля–совість») і тріади **естетичності** («любов–радість–надія») (див. [5]).

Морально-духовний аспект самопізнання й самовиховання здійснюється у тріадній активності **віри-совісті-волі**, передбачає пізнання власних тілесно-душевних та душевно-духовних ознак і характеристик людини. Сюди ж відноситься аналіз і усвідомлення *мотивів* діяльності, вчинків і поведінки людської особистості. Поняття “*мотив*” включає в себе такі складові, як спонування, потяг, прагнення. Ці складові виражають динамізм (енергійність) устремління людини до дії. Тут проявляється *мотиваційна, мужня, вольова спрямованість особистості*.

У навчально-виховному процесі індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації учнівської/студентської молоді істотною мірою задіяні **морально-духовна самоактуалізація та самореалізація** особистості. Цей процес в zasadничується моральною свободою людини, свободою дії та вибору, свободою совісті та волі. З ноологічного погляду людина є більш вільною у моральному відношенні тоді, коли її вибір продиктований не сліпим і самодостатнім *хотінням*, а *мотивом*, який має відношення до цілісності духовного світу особистості. При цьому мотив в zasadничується тріадною активністю **віри-совісті-волі**, отримуючи свою санкцію.

Людина – творчо-вольова і смислотворча особистість. В аспекті педагогічної аксіології ми наголошуємо на ціннісно-смиловому і морально-духовному вимірі *особистості*, яка є свobodною, здатною до духовно-розумного, морально-духовного та духовно-естетичного пізнання і самовизначення. У

відповідності із християнською антропологією ми можемо стверджувати, що дух людини формує її тілесно-душеву цілісність. А тому тілесно-душевно-духовна особистість піднімається над своїм природно-космічним оточенням, реалізуючи **трансценденцію** – усвідомлення і прийняття небесного, надприродного, боголюдського аспектів життя–пізнання людини як образу і подоби Божої.

Людина, будучи образом і подобою Божою, пізнає Божественні Істину-Благо-Красу, а також численні істини, цінності й закони створеного буття. Якщо б людина не була богоподібною духовною істотою, то вона не була б спроможна до природо-, людино- й бого-пізнання. Не лише розсудок, а й розум не міг би відкрити можливість пізнання Істини-Блага-Краси. Це прерогатива виключно боголюдського духа.

На основі розглянутих аксіологічних категорій і категоріальних структур уможлиблюється адекватне з'ясування морально-духовних цінностей особистості – найважливіших складових виховного ідеалу. Тут, передусім, виділяються духовні цінності, спільні для широких мас людей, безвідносно до їх професії, а також національні морально-духовні цінності. У численних ситуаціях життя нації і країни ці цінності визначають глобальну поведінку й морально-духовну культуру людей.

Висновки і перспективи подальшого пошуку з проблем сутності виховного ідеалу та його реалізації у навчально-виховному процесі: 1). У ціннісно-смісловому універсумі педагогіки як науки і мистецтва уможлиблюється категоріально-структурний синтез фундаментальних педагогічних теорій (ФПТ), зокрема *педагогічної аксіології*, предметом дослідження якої є проблематика *виховного ідеалу* з розгалуженою системою *морально-духовних цінностей* та методологічними передумовами їх виховання у молоді. 2). Ця надскладна проблематика може науково-педагогічно вирішуватися з необхідною *методологічною повнотою* лише в сукупності з іншими ФПТ, зокрема *педагогічною антропологією, педагогічною психологією, педагогічною етикою, педагогічною естетикою* та ін. 3). З урахуванням творчих здобутків видатних вітчизняних педагогів і психологів – К. Ушинського, Г. Ващенко, В. Зеньковського, В. Сухомлинського та ін., відповідно до п. 1–2, відкриваються

широкі можливості подальших філософсько-методологічних і науково-педагогічних досліджень виховання–освіти–навчання молоді в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с.
3. Будник О. Б. Проблема формування виховного ідеалу в ісотрії української етнопедагогічної думки / О. Б. Будник // Наукова скарбниця освіти Донеччини. — 2012. — № 2(11). — С. 6–12.
4. Васянович Г. П. Збірка наукових праць / Г. П. Васянович. – Львів : Норма, 2006. – 448 с.
5. Васянович Г. П. Ноологія особистості : навч. посібн. [для студентів і викладачів] / Г.П.Васянович, В.Д. Онищенко. – Львів : Сполом, 2007. – 217 с.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – 3-є вид. – Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 191 с.
7. Вишневський О. Сучасне українське виховання: стратегічний вибір / О. Вишневський // Сучасне українське виховання. – Львів : Основа, 1997. – С. 120–124.
8. Дубасенюк О. А. Виховання духовно-моральних цінностей майбутніх учителів / О. А. Дубасенюк // Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку : зб. наук. праць / [за ред. О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 195–205.
9. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К. : УФІМБ, 1997. – 302 с.
10. Кондрацька Л. Християнсько-антропологічна парадигма формування ціннісних орієнтацій підлітка: методологічний аспект / Л. Кондрацька // Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. праць. – Вип. 3. – К. ; Полтава : Вид-во ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2012. – С. 81–88.
11. Кучерявий О. Г. Духовно-моральна домінанта структури і змісту національного виховання: аксіологічний, цілісний та особистісно орієнтований підходи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/domtp/2009_4/Kycher.pdf
12. Онищенко В. Категоріально-структурний синтез фундаментальних педагогічних теорій : Стратегія розвитку педагогічної науки / Василь Онищенко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2001. – № 3. – С. 21–28.
13. Онищенко В. Ноологічний категоріально-структурний синтез фундаментальних педагогічних теорій / Василь Онищенко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – №4. – С. 6–14.
14. Онищенко В. Ноологічні виміри педагогічної аксіології / Василь Онищенко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 1. – С. 9–14.
15. Онищенко В. Д. Освітньо-виховні принципи філософсько-педагогічної ноології / Василь Онищенко // Гуманітарна освіта і потреби ринку праці :

- монографія / за ред. Г. П. Васяновича і С. М. Вдович. – К. : Педагогічна думка, 2012. – С. 56–62.
16. Онищенко В. Філософсько-педагогічна ноологія / Василь Онищенко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. – № 5. – С. 30–40.
 17. Онищенко В. Д. Фундаментальні педагогічні теорії: проблеми синтезу та ідентифікації / Василь Денисович Онищенко // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. – Харків : «ОВС», 2002. – Ч. 2. – С. 336–347.
 18. Отич О. М. Українське народне мистецтво у формуванні ідеалу особистості майбутнього педагога // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 5. – С. 55–64.
 19. Слостенин В. А. Образование в 12-летней школе: аксиологические основания / В. А. Слостенин, Е. Н. Шиянов // Известия Российской академии образования. – 1999. – № 4. – С. 74–84.

Василий Онищенко

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ИДЕАЛ В КОНТЕКСТЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ АКСИОЛОГИИ: ТРАДИЦИЯ И НОВАТОРСТВО

Ценностно-смысловой универсум педагогики как науки и искусства адекватно тематизируется и концептуализируется в системе фундаментальных педагогических теорий (ФПТ), в частности, таких, как педагогическая антропология, педагогическая психология, педагогическая этика, педагогическая эстетика, педагогическая аксиология и др., проблематика категориально-структурного синтеза которых разрабатывается в современной теоретической педагогике. Концепции воспитательного идеала, формирование морально-духовных ценностей учащейся молодежи – это аутентичный предмет такой современной ФПТ, как педагогическая аксиология, в контексте которой становится возможным адекватное решение проблем воспитательного идеала и, в частности, украинского национального воспитательного идеала, основные принципы которого сформулировал ещё в первой половине XX столетия выдающийся ученый-педагог Григорий Ващенко (1878–1976).

Ключевые слова: *теоретическая педагогика, фундаментальная педагогическая теория, педагогическая аксиология, воспитательный идеал, морально-духовная ценность, ноология, аксиологический базис.*

Vasyl Onyshchenko

EDUCATIONAL IDEAL IN THE CONTEXT OF PEDAGOGICAL AXIOLOGY: TRADITIONS AND INNOVATIONS

Value-semantic universe (VSU) of pedagogy as a science and art is thematized and adequately conceptualized in the system of fundamental pedagogical theories (FPT), such as pedagogical anthropology, pedagogical psychology, pedagogical ethics, pedagogical aesthetics, pedagogical axiology and others, problematics of noological categorical and structural synthesis of which is being developed by the

author. Concepts of educational ideal, the formation of moral and spiritual values of pupils are considered to be genuine piece of such modern FPT as a pedagogical axiology, in the context of which it becomes possible to solve the problems of the educational ideal in particular, the Ukrainian national educational ideal, whose basic principles Hrygoriy Vashenko (1878-1976), an outstanding scholar and teacher formulated in the first half of twentieth century. According to H. Vashenko, following Ukrainian tradition in spiritual and moral sphere, one is supposed to pay great attention to the traits (of Ukrainian mentality) that form the basis of a healthy family life; moral purity, consciousness and youthful honor and others must be instilled in youth.

Noological fundamental concepts and principles of pedagogical axiology form one of the methodological foundations of modern pedagogy, allowing to consider upbringing-education-learning as a social-value semantic phenomenon that is reflected in the basic ideas of VSU pedagogy as a science and art. In this case we deal with universal humanistic values and noological priorities of freedom and independence of each person.

Key words: *theoretical pedagogy, fundamental pedagogical theory, pedagogical axiology, educational ideal, moral and spiritual values, noology, axiological basis.*

Одержано 18.02.2013 р.